

**ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ Й. Ф. ГЕРБАРТА В НІМЕЦЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ**

Його образ коливається в історії, спотворений  
пристрастю та ненавистю партій...  
Ф. Шіллер, “Валленштейн”.

*Статтю присвячено аналізу підходів німецьких учених-педагогів у визначенні ролі теорії виховання одного із найвидатніших представників німецького освітнього руху кінця XVIII – першої половини XIX століття Йоганна Фрідріха Гербарта в історії розвитку світової педагогічної науки.*

*Ключові слова: освітня система, моральне виховання, виховуюче навчання, педагогічне мислення, гербартіанство*

*Постановка проблеми.* На думку багатьох науковців, які сьогодні роблять спроби зрозуміти зміст і завдання системи освіти в контексті культури, характер освіти є історично та культурно залежним (В.І. Гараджа, О.Ф. Зотов, В.К. Кантор, В.О. Лекторський, Ф.Т. Михайлов, В.М. Межуєв, В. Рабінович та ін.). І якщо розглянути історію освіти з цієї точки зору, то можна зробити низку цікавих та повчальних висновків [2; 3].

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* Історіографічний аналіз проблеми вивчення наукової спадщини Й. Ф. Гербарта свідчить про те, що, починаючи з другої половини XIX ст. й донині, психолого-педагогічні ідеї німецького вченого оцінюються по-різному, й досі протилежні погляди на педагогічну теорію Й. Ф. Гербарта та її вплив на розвиток світового освітнього простору мають зарубіжні та вітчизняні науковці.

Тому метою нашої статті ми обрали аналіз підходів німецьких учених-педагогів у визначенні ролі теорії виховання німецького вченого в історії розвитку світової педагогічної науки.

*Виклад основного матеріалу дослідження.* За влучним порівнянням сучасного німецького дослідника педагогічної спадщини Й. Ф. Гербарта, одного із засновників міжнародного Гербарт-товариства Гансюргена Лоренца, про Й. Ф. Гербарта можна сказати так, як Фрідріх Шіллер написав про чеського полководця у пролозі до своєї драматичної трилогії “Валленштейн”: “Його образ коливається в історії, спотворений пристрастю та ненавистю партій” [15: 3]. При цьому Г. Лоренц зазначає, що ворожість або невизнання ґрунтуються на звичайній підміні справжнього Гербарта його послідовниками – гербартіанцями, які на основі його вчення створили строгі формальні ступені навчання до кожного уроку, що й призвело на початку XX століття до “антигербартівських пародій” на навчальні заняття [там само].

Іронія історії полягає, на думку Г. Лоренца, в тому, що реформатори такі, як Г. Гаудіг, Ф. Гансберг, Е. Лінде та ін. у запалі боротьби зовсім не помітили, що вони по суті за допомогою Й. Ф. Гербарта боролися проти його учнів, які перекутили та формалізували його погляди. Саме через формальні ступені навчання гербартіанців, які панували наприкінці XIX та початку XX ст. в школах Австрії, Угорщини, Болгарії, Балтійських країнах, Російської імперії, з’явилося хибне судження про те, що Й. Ф. Гербарт є представником “авторитарної педагогіки” [там само, с. 4].

Клаус Пранге, виступаючи з доповіддю “Гербарт і Геттінгенська сімка. Про взаємозв’язок між педагогікою та політикою” на засіданні міжнародного Гербарт-товариства 22 вересня 2003 р. в Ольденбурзі, висловив думку про те, що педагогіка “суворо” поводиться з Й. Ф. Гербартом: “Звісно, його відносять до класиків, на нього часто посилаються, але мало читають його твори. Хоча Гербарта добре знають, проте ще мало зроблено для справжнього розуміння Гербарта” [14: 3].

Історіографічний огляд більш, ніж 160-річної німецької інтерпретаційної історії педагогіки Й. Ф. Гербарта підтверджує припущення, що великій кількості наукових праць, монографій та коментарів відповідає порівняна кількість думок “за і проти”.

У другій половині XIX століття учні Й. Ф. Гербарта (Т. Циллер, В. Рейн, О. Вільман, К. Стой, Штрюмпель, Т. Вайтц та ін.) ініціювали розробку його педагогічної спадщини та культивували на практиці педагогіку свого великого натхненника.

Вагомий внесок у дослідженні педагогічної теорії Й. Ф. Гербарта зробили відомі послідовники німецького вченого, психологи, історики філософії та педагогіки. Так, у працях М. Дробиша (“Über die Fortbildung der Philosophie durch Herbart” 1876), Р. Циммермана (“Perioden in Herbarts philosophischem Geistesgang” 1877), зверталася увага на вирішальну роль наукових ідей Й. Ф. Гербарта у розвитку не тільки педагогічної, а й філософської наук [1: 450]. Інші дослідники історії педагогічної думки такі, як Т. А. Ланге (“Die Grundlegung der mathematischen Psychologie” 1865), Й. Кафтан (“Sollen und Sein in ihrem Verhältnis zu einander; eine Studie zur Kritik Herbarts” 1872), Діттес (у своєму журналі “Pädagogium” за 1885 р.) – різко критикували психологію, етику й педагогіку Й. Ф. Гербарта [там само, с. 452].

Як стверджує Р. Фітц, багатьма тогочасними німецькими вченими “Загальна педагогіка” Й. Ф. Гербарта сприймалася як “перша вершина педагогічної теорії освіти”, а також як “конституційний акт педагогіки як наукової дисципліни взагалі (“Konstitutionsurkunde der Pädagogik”) [11: 80].

Г. Хартенштейн (1808 – 1890) – професор філософії Лейпцізького університету – вважав Й. Ф. Гербарта одним із найоригінальніших мислителів [7: 52]. В його книзі “Johann Friedrich Herbarts kleinere philosophische Schriften und Abhandlungen” (1. Band Leipzig 1842) знаходимо також докладний опис особистості німецького педагога: “Це була енергійна людина, середня на зріст, кремезна, завжди упевнена і рішуча в своїх діях. Він розмовляв так само вишукано, як і писав. Головною рисою його наукового характеру була глибока повага до істини. Його характер був не лише щасливим дарунком природи, а й результатом наполегливої праці над собою...” [13: 12].

Отто Вільман (1835 – 1920) – професор філософії та педагогіки Празького університету – вважав “недосконалістю історіографії той факт, що педагогіка Й. Ф. Гербарта стоїть осторонь від інших значних педагогічних течій кінця XVIII – початку XIX ст.” [5: 53]. Сумліна історіографія повинна, на думку О. Вільмана, використовувати доробок Й. Ф. Гербарта як “джерело спостереження за першими спробами філософської розробки педагогіки” [там само].

У дослідженнях іншого німецького науковця М. Фрішейзен-Келера (1878 – 1923), які були присвячені вивченню та класифікації освітніх систем, знаходимо об’єктивний, на наш погляд, висновок про те, що “педагогіка Й. Ф. Гербарта, без сумніву, містить велику кількість психологічних спостережень, значення та вагомість яких ще до кінця не вичерпана через те, що вони приховані на задньому плані його архітектурної понятійної споруди” [13: 52].

Реформа педагогіки на початку XX століття поступово відсунула гербартіанство на задній план, а виховна теорія Й. Ф. Гербарта була ледь не повністю забута. Оригінальні праці вченого більше ніхто не читав, а його самого сприймали як прихильника “книжної школи”, у якій учні безмежно вірили словам свого вчителя та не могли спиратися на власний досвід [4: 241].

Досліджуючи педагогічну спадщину Й. Ф. Гербарта, сучасний дослідник Г. Мюсенер зауважує, що “гіпервважаючий реформаторський рух почасти невдалими аргументами піддав критиці фундаментальні досягнення Й. Ф. Гербарта” [7: 51]. На думку Г. Мюсенера, інноваційним було застосування Й. Ф. Гербартом філософсько обґрунтованої наукової теорії І. Канта і Й. Фіхте у площині обґрунтування педагогіки [там само, с. 14].

Уже з 1950 р. в Німеччині та деяких сусідніх країнах спостерігається відродження наукового інтересу до педагогіки Й. Ф. Гербарта та його праць. Дослідники спадщини

великого педагога (В. Асмус, Д. Беннер, Т. Бласс, Е. Гейслер, Б. Гернер, Ф. Зейденфаден, В. Клафки, Г. Мюсенер, Г. Ноль, В. Флітнер, В. Швенк та ін.) почали відмежовуватися від гербартианського образу педагога, який перекутив його справжнє вчення.

У праці “Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht” (1976) Е. Гейслер висловлює наступну думку: “Дискутувати про світ ідей Й. Ф. Гербарта, означає займатися питаннями сучасності. Надзвичайним є те, що Й. Ф. Гербарту вдалося перш за все розвинути переконливу виховну наукову систему, яка ґрунтується на дидактиці та на додаткових філософських і психологічних дослідженнях. Він пропонує нам єдину систему позитивного виховання з докладним антропологічним та пізнавально-теоретичним обґрунтуванням, психологічною будовою та відповідною дидактичною організацією” [12: 80].

На думку Б. Гернера, “Загальна педагогіка” Й. Ф. Гербарта є “унікальною” в галузі педагогічної теорії, оскільки в ній “відчувається моральна сила та ідеї, які й сьогодні роблять виклик дослідникам” [13: 7].

Особливо ретельно вивченням спадщини Й. Ф. Гербарта займався Герман Ноль, дослідна діяльність якого сприяла подоланню негативного сприймання образу Й. Ф. Гербарта. Він багато зробив для об’єктивного та неупередженого розуміння педагогічної системи Й. Ф. Гербарта. Як стверджував сам дослідник, він намагався пробитися до “живого Гербарта” [9: 4]. Саме послідовники Г. Ноля, представники “Геттінгенської школи” змогли розв’язати головну проблему фатальної ідентифікації Й. Ф. Гербарта з гербартианцями. Так, наприклад, німецький дослідник Бернхард Швенк у своїй відомій праці “Herbartverständnis der Herbartianer” (Weinheim 1963) на основі пояснення помилок гербартианства зробив знову доступним “справжнього” Й. Ф. Гербарта [13: 113].

Окремо слід згадати відомого німецького дослідника Вальтера Асмуса, праці якого залишаються найбільш ґрунтовними та авторитетними і на сьогодні [5; 6]. Досліджуючи особистість та спадщину Й. Ф. Гербарта протягом майже 40 років, В. Асмус описав образ Й. Ф. Гербарта наступним чином: “Там, де незламна наївність пов’язана з сильною інтелектуальною здатністю, виникає по особливому зворушливий образ духовного життя як у Сократа або Платона. Я бачу саме таке поєднання і у Гербарта. У боротьбі проти екстремістських позицій спекулятивного емпіризму з одного боку, і абсолютного іdealізму з іншого боку, Гербарт – як і ми сьогодні – прагнув віднайти помірковану середину як в теорії, так і на практиці в житті” [6: 40].

Саме в останні роки в німецькій педагогічній науці серед дидактів та представників загальної педагогіки (Р. Болле, Д. Беннер, Г. Вейганд, Б. Долінгер, Р. Коріанд, Є. Марсал, К. Мюллер, К. Пранге, К. Шторк та ін.) спостерігається відновлення жвавого інтересу до основних ідей педагогічної системи Й. Ф. Гербарта. Його фундаментальні праці вважають програмою теорії педагогічного впливу, яка запропонувала нове поняття каузальності, звільнила педагогічні питання від залежності щодо традиційних положень етики, теології та політики, а також обґрунтувала незалежність педагогічного мислення і дії; та систематичним нарисом єдності педагогічного мислення і дії [8; 17; 18].

На думку Й. Ебмейера, не всі послідовники Й. Ф. Гербарта зрозуміли справжній зміст його педагогічної теорії, завдяки чому представники реформаторської педагогіки на початку ХХ ст. зробили Й. Ф. Гербарта “цапом відбувайлом” (“Buhmann”) за усі недоліки гербартианства [16: 38].

Розділяємо думку Н. Хільгенхегера про очевидну актуальність педагогіки Й. Ф. Гербарта: “Сучасна людина повинна вчитися перебудовувати моделі своєї поведінки відносно до себе і навколишньої природи на підставі правильної інтуїції. Цю проблему можна чудово розкрити, використовуючи концепції Й. Ф. Гербарта” [4: 241].

Сучасна німецька філософія відкриває Й. Ф. Гербарта як видатного дидакта й методиста філософії. Так, наприклад, відоме видавництво філософської літератури “Verlag – Felix Meiner Hamburg” опублікувало у 1993 році підручник Й. Ф. Гербарта “Вступ до філософії” як “повний та ґрунтовний вступ до філософії взагалі, який став парадигмою філософської дидактики” [15: 25].

Багато дискусій ведеться й сьогодні навколо біографічного факту, за який передова громадськість Німеччини засудила Й. Ф. Гербарта, що власне й спричинило в подальшому зниження інтересу до педагогічної теорії вченого.

У 1837 році ганноверський король скасував конституцію та вимагав від усіх присяги на вірність йому. Й. Ф. Гербарт висловив відданість королю і засудив дії вільнодумців – професорів “Геттінгенської сімки”, які відмовилися присягати королю і за це були вислані із Ганноверу. Геттінгенська катастрофа (“Göttingische Katastrophe”), як сам Й. Ф. Гербарт назвав цей гострий конфлікт з сімома колегами його університету, й донині кидає тінь на вченого.

Так, наприклад, у “Німецькій Біографічній енциклопедії” 1996 року знаходимо твердження: “Як декан філософського факультету Й. Ф. Гербарт у 1837 році став на фальшиву сторону режиму, не підтримав позицію Геттінгенської сімки – протагоністів громадської свободи”. Проте, сучасний німецький історик Клаус фон Зее вважає цю подію “легендою про мужній опір героїв визвольної боротьби та мучеників науки” [14: 11].

К. Пранге докладно пояснює справжній перебіг цієї події. Організатором цього виступу був історик Дальман, якого К. Пранге називає “заполітизованим істориком”, оскільки він був також секретарем гольштейнського штату [там само, 6]. Слід додати, що “Геттінгенська сімка” була у меншості та не репрезентувала поглядів усього університету. Як стверджує К. Пранге, вони виступили за активно-рішучу науку, і все це без домовленості зі своїми колегами, вони зважилися на політичний моралізм” [там само].

Отже, через два дні після завершення терміну перебування на посаді декана 11 липня 1838 р. Й. Ф. Гербарт написав запізнілу промову на захист своєї позиції щодо конституційного конфлікту. Проте можливість опублікувати цю промову з’явилася тільки після його смерті (“Erinnerung an die Göttingische Katastrophe im Jahre 1837”. Ein Posthumum. Königsberg, 1842) [11: 39].

У промові Й. Ф. Гербарт наводить аргументи на захист у дусі консервативної державної розсудливості, виступає за вільну від політики науку та автономію університету. Політичні інтереси не мають, на його думку, ніякого відношення до університету. Для Й. Ф. Гербарта – це був виступ проти своєрідності наукової комунікації [там само, с. 91].

Своїм вчинком він продемонстрував власне ставлення до незалежності науки. Взагалі, слід зазначити, що питання про взаємозв’язок наукової педагогіки та політики не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

На перший погляд здається дивним, чому Й. Ф. Гербарт наказав опублікувати власну промову лише після своєї смерті. Чому він не спробував захистити себе публічно? Чому не було ані виправдання, ані спроби вплинути на громадську думку?

На наш погляд, відповідь на ці запитання може полягати в тому, що простором Й. Ф. Гербарта була наука, яка повинна піклуватися про власну галузь, а не компрометувати себе. Тому важливою для нього була наукова дискусія, яка на відміну від громадської є ексклюзивною, і не кожен у змозі брати в цьому участь.

*Висновки та перспективи подальших розвідок.* На завершення зазначимо, що оцінюючи роль Й. Ф. Гербарта як засновника наукової педагогіки, дослідники часто висловлюють діаметрально протилежні думки. Хтось вбачає в ньому генія, інші вважають Й. Ф. Гербарта представником “авторитарної педагогіки” та звинувачують його “виховуюче навчання” в руйнівному впливі на розвиток шкільної освіти. Але все ж таки не можливо не погодитися з тим, що Й. Ф. Гербарт був в історії педагогічної науки XVIII століття і залишається й донині яскравою постаттю світового масштабу, яка прагнула здійснити найглибші освітні перетворення в Німеччині.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої нами теми і передбачає подальший аналіз історіографії засвоєння педагогічної спадщини Й. Ф. Гербарта.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Колубовский Я. Гербарт // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. – С-Пб., 1892. – Т. VIII. – С. 450 – 453.

2. Лекторский В. А. О настоящем и будущем // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 3 – 15.
3. Рабинович В. Л. На заметку для современной школы // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 39 – 43.
4. Хильгенхегер Н. Иоганн Фридрих Герbart // Перспективы. Вопросы образования. Мыслители образования. – 1994. – №3/4 (87/88). – С. 227 – 242.
5. Asmus W. Johann Friedrich Herbart – Eine pädagogische Biographie. Band I: Der Denker 1776 – 1809. Heidelberg 1968.
6. Asmus W. Herbarts Persönlichkeit mit besonderer Berücksichtigung ihrer Beziehung zu Oldenburg. In: Busch F. W. / Raapke H. D. (Hg.): a. a. O., 1976, S. 39 – 51.
7. Basiswissen Pädagogik: Historische Pädagogik / hrsg. von Christine Lost und Christian Ritzi. – Baltmannsweiler: Schneider – Verl. Hohengehren. Bd. 4. Gerhard Müßener (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart. – 2002. – 333 S.
8. Benner D. Die Pädagogik Herbarts. Eine problemgeschichtliche Einführung in die Systematik neuzeitlicher Pädagogik. Weinheim / München 1986. – 231 S.
9. Die Pädagogik Herbarts, herausgegeben von H.Nohl, E. Weniger, G. Geissler. Verlag Julius Beltz. Weinheim 1948. – 183 S.
10. Fietz R. (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart aus Oldenburg. Holzberg, Oldenburg 1992. – 205 S.
11. Fietz R. (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart aus Oldenburg (1776 – 1841). Eine Ausstellung der Landesbibliothek Oldenburg im Rahmen der Kulturwochen der Bundesrepublik Deutschland in der Baltischen Region. Holzberg Verlag, Oldenburg 1993. – 140 S.
12. Geißler E. Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht. In: Busch F. W./ Raapke H.-D. (Hg.): Johann Friedrich Herbart. Leben und Werk in den Widersprüchen seiner Zeit. Neun Analysen. Oldenburg 1976, S. 79 – 88.
13. Gerner B. Herbart: Interpretation und Kritik. Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 S.
14. Herbart und die Göttinger Sieben. Zum Verhältnis von Pädagogik und Politik / Klaus Prange (Hg.). [Im Auftr. der Internationalen Herbartgesellschaft]. – Oldenburg 2003, S. 3 – 19.
15. Lorenz H. Das Leben und Werk Johann Friedrich Herbarts 1776 – 1841 aus neuer Sicht. 2009. <http://www.hansjurgen.lorenz@t-online.de>.
16. Lutz M. Erziehungswissenschaft und Erziehungspraxis. München. 1981. – S. 38 – 40.
17. Müller E. Das Paradigma des Herbartionismus unter problemgeschichtlichem Aspekt. Pädagogische Hochschule Erfurt 2000. – 216 S.
18. Rainer Bolle, Gabriele Weigand. Johann Friedrich Herbart 1806 – 2006. 200 Jahre Allgemeine Pädagogik. Wirkungsgeschichtliche Impulse. Waxmann Verlag GmbH, Münster 2007. – 164 S.

Гоштанар И. В.

#### *ТЕОРИЯ ВОСПИТАНИЯ И. Ф. ГЕРБАРТА В НЕМЕЦКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ*

*В статье анализируется критическая литература немецких ученых-педагогов, которая посвящена изучению теории воспитания выдающегося представителя немецкого образовательного движения конца XVIII – начала XIX века – И. Ф. Гербарта.*

*Ключевые слова: система образования, нравственное воспитание, воспитывающее обучение, педагогическое мышление, герbartианство.*

Goshtanar I. V.

#### *J. F. HERBART'S THEORY OF EDUCATION IN THE GERMAN PEDAGOGICAL HISTORIOGRAPHY*

*The article focuses on the analysis of views of German scientists-pedagogs on the theory of J. Fr. Herbart, a famous representative of educational movement in Germany in the end of 18-th – in the first part of the 19-th centuries.*

*Key words: system of education, moral education, educational teaching, pedagogical thought, herbartianism.*